

Sayı : 2

Ekim 1971

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

TARİH ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İSTANBUL — 1971

İMÂD al-DİN al-KÂTİB al-İŞFAHÂNÎ

Ramazan Şeşen

Bu çalışmamıza konu olarak aldığımız İmâd al-Dîn al-Kâtib al-İşfa-hânî Arap Edebiyatı'nın en meşhur üslûpçularından biri olup yazdığı eserler kadar siyasî faaliyetleriyle de dikkati çeken bir şahsiyettir. Onun hayatı, çeşitli olaylara, meslekî işlerinin çokluğuna rağmen bilgi ve ilim elde etmek hırsını bir türlü yenemiyen ve dâima bu hırsın etkisi altında yaşayan bir insanın hayat macerasının canlı bir örneğidir. Hemen hemen hayatının her safhası kendi eserlerine serpiştirilmiş parça balindeki bilgilerle malûm olan İmâd al-Dîn'in biyografisi bir Ortaçağ aliminin tahsil hayatını, ilmî ve idarî faaliyetlerini bize çok açık olarak aksettirmektedir. Bu meşhur adamın hayat macerası aynı zamanda kader rüzgârlarının insanın hayatının dizginlerini nasıl elinde tuttuğunu da göstermektedir.

İmâd al-Dîn, Nûr al-Dîn Mahmûd b. Zengî'nin ve Şalâh al-Dîn Yûsuf b. Ayyûb'un vezirliklerini yapmış, idarî işlerinin çokluğuna rağmen zamanının büyük bir kısmını telif ve tedris işlerine ayırabilmiştir. Dimâşk'ta kendisinin mütevellisi bulunduğu medresede ve başka yerlerde dersler verdiği gibi, 43 ciltlik bir külliyyat tutacak kadar edebiyat ve tarihe dair eserler yazmıştır. O, büyük bir tarihçi, kâtip ve şâir olduğu kadar hicri VI. asrın (milâdî XII. asır) yetiştirdiği en büyük antoloji müellifidir de. Tarihe dair eserlerinde Büyük Selçuklular, Zengîler ve Eyyubîler devletlerini konu olarak alır. Bu devletlerin tarihleri hakkında verdiği bilgiler kitaplardan ve insanların ağzından yapılan nakillerden ziyade kendi müşahadelerine dayanır. Bu bakımdan eserleri son derece itimada şayan sayılabilirler.

Umumiyetle İmâd al-Dîn'in kendi eserlerine dayanarak hazırlanmış olan bu çalışma üç bölüm halinde tertiplenmiştir. Birinci bölümde onun ha-

yatından, ikinci bölümde şahsiyetinden, üslûbundan ve metodundan, üçüncüsünde ise eserlerinden bahsedilecektir.

I.

HAYATI

1. *Adı ve nesebi :*

İmâd al-Dîn'in tam adı al-Ğâzî Abû Abdillâh Muḥammad b. Şafiiyy al-Dîn Abi 'l-Farac Muḥammad b. Abdillâh b. Alî b. Maḥmûd b. Hibatul-lâh b. Aluh olup İmâd al-Dîn al-Kâtib al-İşfahânî veya amcası Azîz al-Dîn al-Mustavfî'ye nisbetle İbn Ahi 'l-Azîz lâkaplarıyla tanınır¹.

Mühim şahsiyetler yetiştirmiş bir aileye mensup olan İmâd al-Dîn'in babası İsfahan ileri gelenlerinden ve zamanının ediplerinden Abu 'l-Racâ Ḥâmid b. Muḥammad'in oğlu², anası ise Selçuklu devlet adamlarından Amîn al-Dîn Alî al-Mustavfî³'nin kızıdır. Büyük amcası Azîz al-Dîn, Sultan Maḥmûd b. Muḥammad b. Malikşâh (512-525/1118-1131)'in müstevfiliğini yaptığı gibi, babası Şafiiyy al-Dîn ve küçük amcaları Ziyâ al-Dîn ile Bahâ al-Dîn de çeşitli sultan ve emirlerin hizmetlerinde bulunmuşlardır.

İmâd al-Dîn'in fars menşeli olduğu umumiyetle kabul edilmekle beraber, *Ḥarîdat al-kaşr*'in Irak şairlerine ayrılan kısmını neşreden Muḥammad Bahcat al-Aşarî, İbn al-Fuvaṭî tarafından onun al-Ğuraşî nisbesiyle⁴ zikredilmesine dayanarak arap olduğunu ispat etmeye çalışmaktadır⁵. Hâlbuki, İmâd al-Dîn kendi eserlerinden birinde fars menşeli olduğunu söyler⁶. Al-Ğâzî 'l-Fâzil tarafından ona yazılan bir mektupta onun edipliğinden ve bedî sanatındaki maharetinden bahsedilirken bu husus «Bedî sanatı Süreyya yıldızında asılı idi. Onu bazı kimseler, bilhassa zamanımızda fars men-

1 Yâkût al-Ḥamavî, *İrşâd al-sarîb*, Kahire 1355/1936, XIX, 11; İbn Ḥallikân, *Vafayât al-ayân*, Kahire 1948, IV, 233; al-Subkî, *al-Ṭabağât al-Şafiiyyat al-kubrâ*, Kahire 1324, IV, 97; al-Zahabî, *Siyar adâm al-nubalâ*, Topkapısarayı, III. Ahmed Ktp. nr. 2910, XIII, 15 6 b-157 a; Şafadî, *al-Vâfi bi 'l-vafayât*, Şehid Ali Paşa Ktp. nr. 1964, I, 54a-58a.

2 Sibṭ b. al-Cavzî, *Mirsât al-zamân*, Haydarabâd 1371/1952, VIII, 505.

3 İbn al-Cavzî, *al-Muntazam*, Haydarabad 1357-1359, IX, 128; *Zubdat al-nuşra*, s. 32.

4 İbn al-Fuvaṭî, *Talḥîş macmae al-âdâb*, IV/I-II, nşr. Muştafâ Cavâd, Dimâşk 1382/1962, s. 845.

5 M. Bahcat al-Aşarî, *Ḥarîdat al-kaşr*, Irak şairleri kısmı, cilt I, Bağdad 1375/1955, nâşirin mukaddimesi, s. 10.

6 İmâd al-Dîn al-Kâtib al-İşfahânî, *al-Barḳ al-yâmî*, Bodleian Bruce nr. 11, cilt III, 110 b : فارسی المختد .

geli bir adam ele geçirdi ki, o bu sanatın hakiki sahibidir,» şeklindeki bir ifade ile açık olarak belirtilmektedir⁷.

İmâd al-Dîn'in kadı olmadığına dair Cl. Cahen ve N. Eliséeff tarafından ileri sürülen iddia da hatalı olmalıdır⁸. Zira, eski müellifler ona «al-Kâzi 'l-Acall» derlerdi. Nitekim, al-Kâzi 'l-Fâzil tarafından ona yazılan bir mektup şu şekilde başlamaktadır⁹:

توجهت حضرة سيدنا القاضي الأجل عماد الدين فخر الإسلام
مجد العراق صفوة الإمام ذي البلاغتين وما بين ذلك من النعوت التي لا تستوعب
أوصافها ولا توجب انصافها...

2. Doğumu ve çocukluğu :

İmâd al-Dîn 2 cumâdâ II 519 (6 temmuz 1125) Pazartesi günü İsfahan'da doğdu¹⁰. Bu sırada amcası «Azîz al-Dîn muhalifi olan al-Dergüzîni'nin 518(1124) yılında vezirliğe getirilmesi üzerine Selçuklu sultanı Maḥmūd b. Muḥammad b. Malikşâh (511-525/1118-1131)'in müstevfilüğinden ayrılmış ise de kendisine ve yakınlarına bir şey yapılmamıştı. Al-Dergüzîni iki sene sonra 520 (1126) yılında Sultan Maḥmūd tarafından azledilerek «Azîz al-Dîn'e teslim edildi. «Azîz al-Dîn kısa bir süre vezirlik makamında vekâlette bulundu. Bu arada Anüşîrvân b. Hâlid (ölm. 533/1138)'in vezir olmasını sağlayıp al-Dergüzîni'yi ona teslim etti. Fakat, Anüşîrvân, kendi idaresizliği ve al-Dergüzîni'nin entrikaları neticesi bir sene sonra azledilerek al-Dergüzîni tekrar vezirliğe getirildi (522/1128)¹¹.

7 *Al-Barḳ* III, 80 b. Al-Kâzi 'l-Fâzil'in hayatı ve eserleri hakkında bk. *Harîdat al-kaşr*, Nuruosmaniye 3774, yap. 208 - 212a; *Vafayât* II, 333-337; N. Eliséeff, *Nûr ad-Dîn...*, Damas 1967, s. 23-25.

8 Cahen, *Lâ Syrie du nord...*, Paris 1940, s. 54; *Nûr ad-Dîn*, s. 22-23.

9 *al-Barḳ* III, 30 b. Ayrıca bk. aynı cilt 81 a; *al-Vâfi* I, 56 a.

10 *İrşâd* XIX, 11-12; *Vafayât* IV, 238; al-Subkî IV, 97; *al-Vâfi* I, 54 a; *Siyâr adâm al-nubalâ* XIII, 156b. İmâd al-Dîn de bizzat 519 (1125) hicrîde doğduğunu zikreder:

محي الدين أبو حامد... هو قرني وفي سني مولده سنة تسع عشرة وخميس مائة سنة مولدي...
(İmâd al-Dîn, *Harîdat al-kaşr*, Şam şairleri kısmı, nşr. Şukrî Fayşal, cilt II, Dimaşk 1378/1959, s. 330, Irak şairleri kısmı, nşr. M. Bahcat al-Aşarî, Bağdad 1384/1964, II, 53-54).

11 al-Bundârî, *Zubdat al-nuşra...*, nşr. Houtsma, Leyde 1889, s. 148-149. Anüşîrvân için bk. Sibṭ b. al-Cavzi, *Mirs'ât al-zamân*, III Ahmed, nr. 2907, XIII, 253 b-254 a; *Siyâr adâm al-nubalâ* XII, 148 a.

Al-Dergüzinî ikinci defa vezir olunca hasımlarına karşı harekete geçti. Sultan Sencer ile Sultan Maḥmūd arasında çıkan bir veraset anlaşmazlığında istifade ederek «Azîz al-Dîn'i Tekrit'e sürdürdü. Bununla da yetinmedi. İsfahan'a adam göndererek İmād al-Dîn'in babası Şafiyy al-Dîn'i ve amcası Ziyā al-Dîn'i tevkif ettirip mallarına el koydu. Arkasından 525 (1131) yılında Sultan Maḥmūd'un ölümü ve yerine II. Tuğrul (525-529/1131-1139)'un hükümdar olması İmād al-Dîn'in ailesinin durumunu daha da güçleştirmiştir¹². Nihayet, «Azîz al-Dîn 527(1132) yılında Sultan Tuğrul'dan babersiz Tekrit kalesinde, şebrin valisi Nacm al-Dîn Ayyüb'un mu-balefetine rağmen, al-Dergüzinî'nin teşvikiyle Bihrüz al-Ḥādım (ölm. 540/1145-1146) tarafından öldürülmüştür¹³. Bundan kırk gün sonra da al-Dergüzinî, Sultan Tuğrul tarafından azledilerek idam olunmuştur.

Al-Dergüzinî öldürülünce Sultan Tuğrul, İmād al-Dîn'in babasını İsfahan'dan çağırarak, kendisine vezir edinmek için, «Azîz al-Dîn'i Tekrit'ten getirmesini istemiştir. Şafiyy al-Dîn bu maksatla Bağdad'a vardığında ağabeyisinin öldürülmüş olduğunu öğrenerek geri dönmüş, durumu sultana bildirince Sultan Tuğrul, «Alî b. Racā'yı vezir edinmiştir¹⁴.

«Azîz al-Dîn'in ölümünden üç yıl sonra (530/1135-1136) Sultan Mas'ud(529-547/1135-1152)'un kumandanlarından Atabek Kara-Sungur ve veziri İzz al-Mülk Abu 'l-İzz al-Barücardî isyan etmiş olan Atabek Man-kubers'i tedip için İsfahan'a geldikleri zaman İmād al-Dîn'in ailesinin geri kalan mallarını da müsadere etmişlerdir¹⁵. Hicri 531(1136-1137) kışı çı-

12 *Zubdat*, s. 152-154; *Ḥarîdat al-kaşr*, Acem şairleri kısmı, Nuruosmaniye Ktp. nr. 3774, yap. 59 a b. İmād al-Dîn'in amcalarından Bahā al-Dîn Abū Tâlib, Aksungur al-Aḥ-madîlî'nin müstevfisi olduğundan bu sırada ona bir şey yapılmamıştı (*Zubda*, s. 165).

13 İmād al-Dîn hayatı boyunca bu amcasının adamlarının himayesini görmüş, eserlerinde ondan sitayişle bahsetmiştir. *Ḥarîdat al-kaşr*'ı önceleri onu medheden şairlerin ve onun hatırasını yaşatmak maksadıyla kaleme almaya karar vermişti (*Ḥarîda*, Irak şairleri kısmı I, 7-8, Acem şairleri kısmı 59 a). Onun yazdığı şiirleri ayrı bir mecmuada toplamış, fakat müsveddelerini 549 (1154) yılında İsfahan'da bırakmıştır (*Ḥarîda*, Acem şairleri kısmı, 59 a). Ayrıca, *Ḥarîda*'nın Acem şairleri kısmının başına onun şiirlerinden bazılarını ve hal tercümesini koymuştur. İmād al-Dîn'in ifadesine göre, kendisi henüz bir buçuk yaşında iken onu amcası «Azîz al-Dîn'in yanına götürmüşler; amcası onu kucağına alarak «Belki Allah görüşümü doğru çıkarır da bununla ailemde şeref ve riyaseti devam ettirir.» demiş ve başından öpmüştür. (*Ḥarîda*, Acem şairleri kısmı 59 a). «Azîz al-Dîn'in hayatı için ayrıca bk. *Vafayât* I, 169-171; *Mir'ât alzamân* XIII, 231 a-b. Bihrüz al-Ḥādım'in hayatı için bk. al-Zahabî, *Tārîḫ al-İslâm*, III. Ahmed Ktp. nr. 2917, XIII, 126 b-127 a.

14 *Zubda*, s. 171.

15 *Zubda*, s. 183-184.

kinca Sultan'a bağlı bu kuvvetler şehirden çekilmişler, onların arkasından Mankubers gelerek şehri bir müddet kuşatmış ve bunun üzerine şehirdeki sefalet daha da artmıştır¹⁶. Bundan sonra, 532(1137-1138)'de Halife Râşid bi Allah ile saltanat müddeisi Dâvüd b. Maḥmūd tarafından İsfahan tekrar muhasara edildi. Bu esnada şehir halkı müşkil durumda kalmış, İmâd al-Dîn'in ailesi ve şehrin ileri gelen diğer aileleri İsfahan dışında Zandarüd ırmağı (Yâkût, *Muḥcam al-buldân*, Zandarüd mad.) yakınındaki namazgâh yanında bulunan sayfiye evlerine taşınmışlardır¹⁷.

İmâd al-Dîn'in ifadesine göre, Halife Râşid bi Allah bu sırada vezirinin İmâd al-Dîn Zengî tarafından hapsedilmiş olması ve yanında bulunmaması dolayısıyla babası Şafiyy al-Dîn'i kendisine vezir tayin etmek istemiş, fakat o, kardeşi Azîz al-Dîn'in öldürülmesi üzerine herhangi bir sultandan vazife kabul etmeyeceğine dair yemin etmiş olduğundan bu teklifi reddetmiştir. Bu muhasara sırasında 26 ramazan 532 (7 haziran 1138)'de balifenin Batınîler tarafından öldürülmesi üzerine Şafiyy al-Dîn'in ailesi onun vezirliği kabul etmemiş olmasına sevinmişlerdir¹⁸.

Bu muhasarada İmâd al-Dîn'in amcalarından Bahâ al-Dîn, Sultan Dâvüd'un müstevfisi olduğundan karşı tarafta bulunuyordu. Halife al-Râşid öldürülünce Dâvüd'un durumu güçleşmiş, mubasarayı kaldırarak Rey'e gitmiştir. Bu sırada Dâvüd'un hizmetine giren Şafiyy al-Dîn, oğulları İmâd al-Dîn ile Abû Bakr¹⁹'i alıp onun maiyyetinde hareket etmiştir. Şafiyy al-Dîn bu yolculuğu esnasında çocuklarını Kâşân (Yâkût, ilgili mad.)'daki bir arkadaşının yanında bıraktıktan sonra Rey'e gitmiştir. İmâd al-Dîn ile kardeşi Abû Bakr Kâşân'da bir sene kadar kalarak al-Madrasat al-Macdiyya'ye devam ile Kur'an ve edebiyat okumuşlar, 533 yılı sonlarında (1139) babalarıyla birlikte İsfahan'a dönmüşlerdir²⁰.

İmâd al-Dîn'in bu devredeki tahsili hakkında bundan başka bir kayda sahip değiliz. Bununla beraber tercüme-i halini yazan müellifler

16 İbn al-Aşîr, *al-Kâmil*, nşr. Tornberg, Lugd. Bat. (Leyden) 1851-1876, XI, 41; *Zubda*, s. XXXI.

17 *Zubda*, s. 180; *Harîda*, Irak şairleri kısmı I, 32-33. İmâd al-Dîn bu muhasara esnasında, şehir iyice tazyik edildiği bir sırada, 12-13 yaşlarında iken bazı arkadaşlarıyla beraber Abû Alî al-Âdamî'nin evine saklandıklarını nakleder (*Harîda*, Acem şairleri kısmı 95 a).

18 *Zubda*, s. 180-181; *Harîda*, Irak şairleri kısmı I, 32-33.

19 İmâd al-Dîn'in bu kardeşi 583 (1187) yılında Halife al-Nâsir li din Allâh tarafından Şalâh al-Dîn'e elçi gönderilecektir (*al-Fath el-kudsî*, nşr. Maḥmūd Şubḥ, Kahire 1965, s. 183; *Sana 'l-Barḳ* 239 b).

20 *Zubda*, s. 181; *Harîda*, Acem şairleri kısmı 151 a.

tarafından Abū Abdillāh al-Farāvī (ölm. 530/1136)'den, Abū 'l-Kāsim b. al-Ḥuşayn (ölm. 525/1130-1131)'den, İbn al-Bannā al-Bağdādī (ölm. 531/1136-1137)'den icazet aldığı, Abū 'l-Futūḥ al-İsfarā'īnī (ölm. 538/1143-1144)'den ve Abū Abdillāh al-Muqrī al-Ḥanbalī (ölm. 541/1146-1147)'den okuduğu kaydedilir²¹.

3. Gençliği ve tahsili :

a. *Birinci Bağdad devresi* : İmād al-Dīn'in babası Rey'den İsfahan'a döndükten sonra orada pek kalmadı. Huzur içinde yaşayabilmek ve çocuklarının iyi bir tahsil yapmalarını sağlamak maksadıyla 534 yılı başlarında (1139) ailesiyle birlikte İsfahan'dan kalkarak Bağdad'a geldi. Al-Muḫtadiyya semtinde bir eve yerleşti. Bu sırada İmād al-Dīn on beş yaşında bulunuyordu. Abbasi halifesi ise al-Muḫtafī bi Allah idi²². Bağdad'a geldikten sonra İmād al-Dīn eğlenceyi bırakarak kendisini fıkıh, edebiyat ve zamanında rağbette olan diğer ilimleri tahsile verdiğini söyler²³. İmād al-Dīn gerçek şahsiyetini bu devrede kazanmış ve bu muhitte yetişmiştir. Bu sebeple hilâfet makamına minnettarlığını eserlerinin çeşitli yerlerinde fırsat bulduca belirtir²⁴.

İmād al-Dīn 534(1139)'ten 543 ün sonlarına (1149) kadar tam dokuz yıl Bağdad'ta kaldı. O zaman dünyanın en büyük ilim ve kültür merkezlerinden biri olan bu şehirde çeşitli sahalardaki birçok ilim adamından ders almak ve istifade etmek imkânını buldu. Kendi ifadesine göre, al-

21 *İrşād* XIX, 12; *Vafayāt* IV, 233; al-Subkī IV, 97; *Siyar adām al-nubalā* XIII, 156 b-157 a; *al-Vāfi* I, 54 b; Bahcat al-Aşarī, s. 21-23.

Al-Farāvī için bk. *Vafayāt* III, 418; al-Subkī IV, 92-94; *GAL*, S. I, 604,

İbn al-Ḥuşayn için bk. *al-Muntaẓam* IX, 24; *Şadharāt* IV, 77.

İbn al-Bannā için bk. *Zayl Tabakāt al-Ḥanābila*, Mısır 1952/53, I, 189; *Şadharāt al-dhahab*, Kahire 1350, IV, 98.

Abū 'l-Futūḥ için bk. al-Subkī IV, 94-95; *al-Muntaẓam* X, 110; *Tārīḫ al-İslām* XIII, 113. b-114 b; *Mir'āt al-zamān* XIII, 265 b. Abū Abdillāh al-Ḥanbalī için bk. *Ḥarīdat*, Irak şairleri kısmı 8 a.

22 *Ḥarīdat al-kaşr*, Irak şairleri kısmı, nşr. Bahcat al-Aşarī, II. cilt, Bağdad 1384/1964, s. 53-54.

23 *Ḥarīda*, Acem şairleri kısmı 59 b.

24 *Ḥarīda*, Irak şairleri kısmı I, 34, 36; al-Bundārī, *Sana 'l-Barḳ al-şanī*, Esad-Ef. Ktp. nr. 2249/2, yap. 183 a.

Muhtadiyya'deki evleri bu sıradaki büyük nahivcilerden Abū Muḥammad Sa'îd b. al-Mubârak b. al-Daḥhân al-Bağdâdî (ölm. 569/1174)'nin evine yakın olup, Bağdad'a ilk geldiği sırada ondan Arabca okumak imkânını bulmuştur²⁵.

535 (1140-1141) yılından itibaren arkadaşı Muḥy al-Dîn Abū Ḥamid Muḥammad b. Kamâl al-Dîn al-Şahrzurî (ölm. 586/1180) ile birlikte²⁶ Nizamiyye Medresesi müderrislerinden Mu'în al-Dîn Abū Manşûr Sa'îd b. al-Razzâz (539/1144-1145)'dan ders aldığını zikrettiğine göre²⁷ İmâd al-Dîn herhalde en geç aynı yıl içinde bu meşhur medresede tahsile başlamış olmalıdır. İmâd al-Dîn, İbn al-Razzâz'dan şâfiî fikhî ve hilafiyât²⁸, Abū Muḥammad 'Abdullâh b. 'Alî b. al-Ḥayyât (ölm. 541/1146)'tan hadis okumuş, bu sonuncudan bütün rivayetleri ve telifleri hususunda icazet de almıştır²⁹. O, yine bu devrede büyük nahivcilerden ve edebiyatçılardan Abū Muḥammad 'Abdullâh b. Aḥmad b. al-Ḥaşşâb (ölm. 567/1172)'dan edebiyat ve şiir tahsil etmiştir. İbn al-Ḥaşşâb, onun edebî şahsiyetinin gelişmesinde büyük tesir yapmış, nesir ve nazmına yön vermiştir³⁰. İmâd al-Dîn bu arada Aḥmad al-Ḥarbî'nin 'Abū Manşûr Mavhûb b. Aḥmad al-Cavâlîkî (ölm. 539/1144)'nin ve al-Madrasat al-Şikâtiyya mütevellisi Şaraf al-Dîn Yûsuf al-Dimaşkî (ölm. 563/1168)'nin derslerine de devam etmiş³¹, adı geçen medresede üç sene ikamet etmiştir³².

Bunlardan başka o, bu devrede ayrıca Abū Manşûr Muḥammad b. 'Abdilmalik b. Ḥayrûn (ölm. 539/1144-1145)'dan, Abu 'l-Ḥasan 'Alî b. Hibatillâh b. 'Abd al-Salâm (ölm. 539/1144-1145)'dan, Abu 'l-Kâsim 'Alî b. 'Abd al-Sayyid b. al-Şabbâğ (ölm. 542/1147-1148)'dan, Abu 'l-Makârim Mubârak b. 'Alî al-Samandî (ölm. 540/1145-1146)'den, Abū Bakr Aḥmad

25 *Harîda*, Irak şairlerinin neşredilmeyen kısmı, Nuruosmaniye Ktp. nr. 3774, yap. 7 b. İbn al-Daḥhân'ın hayatı için bk. *Vafayât* II, 124-126; *GAL*, I, 281, S. I, 494.

26 Hayatı için bk. *Vafayât* III, 379-381; *Harîda*, Şam şairleri II, 329-339.

27 Abū Şâma, *al-Ravzatayn*, Kahire 1288, I, 185. İbn al-Razzâz'ın hayatı için bk. al-Subkî IV, 221; *Şadharât* IV, 122.

28 *Vafayât* IV, 233; *İrşâd* XIX, 12; al-Subkî IV, 97; *Siyar adâm al-nubalâ* XIII, 156 b; *al-Ravzatayn* I, 185; *ab-Vâfi* I, 54 b.

29 *Harîda*, Irak şairleri kısmı 8 a. İbn al-Ḥayyât için bk. *GAL*, S. I, 723.

30 *Harîda*, Irak şairleri kısmı 7 b. İbn al-Ḥaşşâb'ın hayatı için bk. *Vafayât* II, 288; *GAL*, I, 281, s. I, 493.

31 *Harîda*, Irak şairleri kısmı I, 126, yap. 8 a. Yusuf al-Dimaşkî için bk. İbn al-Aş'î XI, 133; *al-Bidâya* XII, 255; *İkç al-Cumân* XII, 139 b-140 a.

32 *Harîda*, Mısır şairleri kısmı, nşr. Şavkî Zayf— İḥsân 'Abbâs, Kahire 1951, I, 144-145. Al-Cavâlîkî'nin hayatı hakkında bk. *Vafayât* IV, 424-426; *GAL*, I, 280. s. I, 492.

b. al-Aşkar (ölm. 542/1147-1148)'dan, Abu'l-Barakât al-Nisâbüri (ölm. 541/1146-1147)'den hadis, kelâm ve diğer dinî ilimleri tahsil etmiştir³³. Ayrıca, babasının dostlarından şair Camâl al-Mulk Abu'l-Kâsim 'Alî b. Aflah (ölm. 535/1141)'in meclislerinde bulunmuş, ondan divanını okumuştur³⁴.

İmâd al-Dîn bu devrede sadece medreselerde verilen derslere devamla yetinmemiş, aynı zamanda büyük alimler arasında cereyan eden münazara-lara, meşhur vaizlerin vaazlarına da devam etmiş, onlardan notlar almıştır. Bu kabilden olarak Abu'l-Vafâ 'Alî b. 'Aķil al-Hanbalî (ölm. 513/1119) ile Abu'l-Hasan 'Alî b. Muḥammad al-Kayâ al-Harrâsî (ölm. 504/1110) arasında cereyan eden münazaraları talikat halinde kaydetmiştir³⁵. Bundan başka, 541 (1146-1147) yılında Bağdad'a zamanın meşhur vaizi Kûṭb al-Dîn Abû Maṣṣûr al-Muẓaffar b. Ardeşîr al-Abbâdî (ölm. 546/1151) gelmiş, Halife al-Muḥtafî ve Selçuklu sultanı dahil zamanın ileri gelenleri tarafından izlenen vaazlar vermişti. İmâd al-Dîn de onun vaazlarına devam etmiş ve notlar almıştır³⁶.

Nihayet, İmâd al-Dîn'i 541(1146) yılında selçuklu sultanı Mas'ûd (527-547) Bağdad'a geldiğinde yapılan karşılama töreninde fakihler arasında görüyoruz³⁷. Bu sıralarda onun tekemmül etmeye yaklaşan bir şabsiyet haline geldiği anlaşılıyor. Nitekim o, zülkade 542 (mart-nisan 1148)'de Musul'a yaptığı seyahat esnasında orada yapılan ilmî toplantılara katılmış ve amcası 'Azîz al-Dîn'in adamlarından vezir Camâl al-Dîn Abû Ca'far Muḥammad b. 'Alî b. Abî Maṣṣûr al-Cavâd (ölm. 559/1164)'tan büyük itibar görmüştür. İmâd al-Dîn bu münasebetle ilk manzumelerinden olan ve

33 *İrşâd* XIX, 12; *Vafayât* IV, 233; al-Subkî IV, 97; *Siyar aclâm al-nubalâ* XIII, 156 b-157 a; *al-Vâfî* I, 154 b; Bahcat al-Aşarî, s. 23-27.

İbn Ḥayrûn için bk. *al-Muntaẓam* X, 113; *Şadharât* IV, 125; İbn al-Aşîr XI, 42. Hibatullâh b. 'Abd al-Salâm için bk. *al-Muntaẓam* X, 115; *Şadharat* IV, 125.

İbn al-Şabbâğ için bk. *Şadharât* IV, 131.

İbn al-Samandî için bk. *al-Muntaẓam* X, 118; *Şadharat* IV, 125.

İbn al-Aşkar için bk. *Şadharât* IV, 131; *İkâd al-cumân* XII, 59 a.

Abu'l-Barakât al-Nisâbüri için bk. *al-Muntaẓam* X, 121; *Mirât al-zamân* VIII, *Sadharât* IV, 125.

34 *Ḥarîda*, Irak şairleri kısmı II, 53-54. İbn Aflah'ın hayatı için bk. *Vafayât* III, 68-70; *GAL*, s. I, 441.

35 *Ḥarîda*, Irak şairleri kısmı II, 53-54, yap. 8 a. Sibî b. al-Cavzî, Abu'l-Vafâ 'Alî b. 'Aķil al-Hanbalî'den 513 (1119) vefeyatı arasında bahseder (*Mirât al-zamân* XIII, 188 a-19 b).

36 *Zubda*, s. 235. Kûṭb al-Dîn'in hayatı hakkında bk. *Vafayât* IV, 300-301.

37 *Zubda*, s. 215.

adı geçen veziri medbeden *اظنهم وقد عزموا ارتحالاً شئوا عنا جالاً لا جالاً* matlalı kasidesini yazarak ona sunmuştur. Camâl al-Dîn al-Cavâd ona, kendisini medhetmesi için itibar göstermediğini, amcası ‘Azîz al-Dîn’in hatırasını her şeyden üstün tuttuğunu söylemiş, buna rağmen yine de şürlerini övmekten kendini alamamıştır³⁸.

‘İmâd al-Dîn Musul’da kaldığı müddet zarfında al-Madrasat al-Atâbe-kiyye müderrisi Şaraf al-Dîn b. Abî ‘Aşrûn (ölm. 585/1189) ve Camâl al-Dîn Maḥmûd b. ‘Abdillaḥif al-Hocandî (ölm. 592/1196) gibi meşhur alimlerle tanışmak ve onlardan istifade etmek imkânını bulmuştur³⁹. Musul’da pek kalmayan ‘İmâd al-Dîn Bağdad’a dönmüş, orada 543 saferinde (haziran-temmuz 1148) hactan dönmekte olan Camâl al-Dîn al-Hocandî ile karşılaşmıştır. Camâl al-Dîn’den ders almak istediğinden, babasıyla birlikte onun maiyyetinde İsfahan’a dönmüştür⁴⁰.

b. *İsfahan devresi* : ‘İmâd al-Dîn İsfahan’a dönüşü hakkında şöyle der :

«543 (1148) yılında alimlerin kıyafetinde İsfahan’a girdim. İlim adamlarıyla münakaşalar yapmak için tertiplenen meclislere katıldım. Orada büyük bilginler gördüm. Göğüs (kalp) havuzunu onların denizlerinden doldurdum. Fazilet bahçesini onlardan aldığım damlalarla suladım»⁴¹. Bu sırada medreseleri, alimleri ve kütüphaneleriyle İsfahan gerçekten büyük bir ilim ve kültür merkeziydi. ‘İmâd al-Dîn orada da birçok değerli alim ve edipten ders almak ve faydalanmak imkânını buldu. Bunlardan Fahr al-Dîn Abu ‘l-Ma‘âlî al-Ḥasan b. Muḥammad al-Varkânî (ölm. 559/1163-1164)’den fıkıh ve hilafiyât okumuştur. ‘İmâd al-Dîn, İsfahan Nizamiyye Medresesi müderrislerinden olan bu alimin derslerine 543-548 (1148-1153) yılları arasında devam etmiş, onun hilafiyat konusundaki usulünü notlar halinde kaydetmiştir.⁴² Şadr al-Dîn Abû Bakr Muḥammad b. ‘Abdillaḥif al-Ḥocandî

38 *Zubda*, s. 213, 215; *Ḥarîda*, Şam şairleri kısmı II, 249-251. ‘İmâd al-Dîn ise bu sıradaki şürlerinin öğülecek kadar mükemmel olmadığını itiraf eder. Al-Cavâd’ın hayatı hakkında bk. *Vafayât* IV, 228-232; *İkḍ al-cumân* XII, 126 a-129 b.

39 *Ḥarîda*, Şam şairleri kısmı II, 350-351. İbn Abî ‘Aşrûn hakkında bk. *Vafayât* II, 256-259; al-Subkî IV, 237. Al-Ḥocandî için bk. *İkḍ al-cumân* XIII, 104 b.

40 *Zubda*, s. 221; *Ḥarîda*, Acem şairleri kısmı 59 b, 84 b, 90 b.

41 *Ḥarîda*, Acem şairleri kısmı 59 b, 84 b.

42 *Ḥarîda*, Acem şairleri kısmı 84 b-85 a; *İrşâd* XIX, 12; al-Subkî IV, 97; Bahcat al-Aşarî, s. 26-27. Al-Varkânî’nin hayatı için bk. al-Subkî IV, 212; *Şadharât* IV, 197; *Mir’ât al-zamân* XIV, 40 b.

(ölm. 552/1157)'den ve kardeşi Camāl al-Dīn Maḥmūd'tan ise fıkrî ve kelimî tahsil etmiştir⁴³.

İmād al-Dīn'in bu devredeki en önemli edebiyat hocaları arasında Camāl al-Dīn Abu 'l-Fazl 'Abdurrahīm b. Aḥmad b. al-Uḥuvvat al-Şaybānī (ölm. 548/1153) ile Macd al-'Arab Abū Firās 'Alī b. Muḥammad al-'Āmirī (ölm. 571/1176 dan sonra)'yi zikretmek gerekir. O, İbn al-Uḥuvvat al-Şaybānī'den edebiyat ve şiir okumuş, *Ḥarīda*'deki şiirlerin mühim bir kısmını bu devrede ondan kaydetmiştir⁴⁴. Macd al-'Arab al-'Āmirī ise onun bu devrede en çok şiir rivayet ettiği kimsedir. 537 (1142-1143) yılında İsfahan'a gelen bu Diyarbekirli şair ve edip 548 (1153)'e kadar orada kalmış, İmād al-Dīn *Ḥarīda*'nin Şam ve Mısır-Mağrib şairlerine dair malzemesinin mühim bir kısmını bu devrede ondan rivayet etmiştir⁴⁵. Bunlardan başka, Şams al-Dīn Zū 'l-Barā'atayn Abu 'l-Fatḥ al-Naṭanzī (ölm. 549 dan sonra)'den de şair al-Abīvardī (ölm. 557/1162)'nin şiirlerinin çoğunu okuduğu bilinmektedir⁴⁶. Bu arada amcası 'Azīz al-Dīn'in şiirlerini bir defterde toplamış, yukarıda bahsedildiği gibi (bk. s. 76, not. 13) bu müsveddeler İsfahan'da kalmışlardır⁴⁷. *Ḥarīda*'nin çeşitli kısımları gözden geçirilecek olursa, onun bu devredeki ilmî ve edebî faaliyetinin ne derece hummalı olduğu anlaşılır. *Ḥarīda*'nin telifini de bu sırada düşünmüş olmalıdır.

İmād al-Dīn, 545 (1150-1151) yılında Hemedan'a yaptığı kısa bir seyahat⁴⁸ hariç, 548 (1153) yılına kadar İsfahan'da kaldı. 548 yılı ortalarına doğru (1153) Camāl al-Dīn al-Hocandī ile birlikte hacca gitti. Ramazan ayının başlarından senenin sonuna kadar Mekke'de kalarak gördüğü alim ve ediplerden faydalandı ve notlar aldı⁴⁹. Bu arada, Bağdad'taki talebelik arkadaşları Muḥy al-Dīn Abū Ḥāmid al-Şabrazūrī ile tekrar görüşmek imkânını da buldu⁵⁰.

İmād al-Dīn 549 yılı başlarında (1154) Camāl al-Dīn al-Hocandī'nin

43. *Ḥarīda*, Acem şairleri kısmı 93 b-94 a. Şadr al-Dīn Muḥammad al-Hocandī'nin hayatı için bk. al-Subkī IV, 80; *al-Muntaẓam* X, 179; *Şadharāt* IV, 163; *al-Vāfi* III, 284; *Mir'at al-zamān* XIV, 19 b.

44. *Ḥarīda*, Irak şairleri kısmı 13 a, 19 a. İbn al-Uḥuvva hakkında bk. *Siyar aelām al-nubalā*, III. Ahmed 2910, XII, 207 b-208 a.

45. *Ḥarīda*, Irak şairleri kısmı II, 141 vd.

46. *Ḥarīda*, Acem şairleri kısmı 101 a. Al-Abīvardī için bk. *Vafayāt* IV, 71-74.

47. *Ḥarīda*, Acem şairleri kısmı 59 a.

48. *Ḥarīda*, Acem şairleri kısmı 100 a.

49. *Zubda*, s. 243; *Ḥarīda*, Acem şairleri kısmı 59 b, 84 b-85 a, Mısır şairleri kısmı II, 202.

50. *Ḥarīda*, Şam şairleri kısmı II, 330.

maiyyetinde bactan İsfaban'a dönmüş, pek geçmeden yine aynı zatla beraber Hemedan'da bulunan Sultan Muḥammad ile kardeşi Çağrı-şâh'ın ordugâhına gitmiştir⁵¹. Hemedan'da ikameti esnasında Musul'dan dönmüş olan amcasının oğlu Ziyâ al-Dîn al-Mufazzal b. Ziyâ al-Dîn Maḥmûd b. Hâmid'le karşılaşmış⁵², Sultan Muḥammad'ın zevcesinin ölümü dolayısıyla yapılan taziye merasiminde alimler arasında bazır bulunmuştur. İmâd al-Dîn bu sırada Sultan Muḥammad tarafından Kirman hükümdarına elçi gönderilen Camâl al-Dîn ile birlikte İsfahan'a kadar gitti⁵³. Fakat, İsfahan'da fazla kalmadı. Şevval ayının başlarında (aralık 1154) babası ile beraber İsfahan'dan muvakkat niyetiyle, gerçekte ise ebediyen ayrılarak Bağdad yolunu tuttu. Bağdad'a gelirken Hûzistan'da Askar Mukram (Yâkût, ilgili mad.)'e uğramış, şehrin kadısı Ra'îs al-Dîn Muḥammad ile görüşerek, bu zatın 544 (1149) yılında vefat etmiş olan babası Kâzî Abû Bakr al-Arracânî'nin şiirlerini istinsah etmiştir⁵⁴. Zülkade ayında isc (ocak-şubat 1155) Bağdad'a varmıştır⁵⁵.

c. *İkinci Bağdad devresi*: 549 yılının sonları ile 550 nin başlarında (1155) Vasit'a yaptığı kısa bir seyahat⁵⁶ bir tarafa bırakılacak olursa 552 (1157) yılının ortalarına kadar İmâd al-Dîn'i Bağdad'ta müstakbel eserleri için malzeme toplamakla ve tahsilini geliştirmekle meşgul bulmaktayız. Onun bu devredeki hocaları arasında Yûsuf al-Dimaşkî ile Abu 'l-Nacîb al-Zâhid al-Suhravardî (ölm. 563/1168) başta gelmektedir. İmâd al-Dîn bu sonuncu alimden hadis okumuş, hocalarından okuduğu ve telif ettiği eserlerin icazetini almıştır⁵⁷.

İmâd al-Dîn bu arada bir taraftan da hendese ile uğraşiyor, Euklides'in *k. al-Uşûl*'ünün (bk. İbn al-Kiftî, s. 62) şekillerini çözmeye çalışıyordu. H. 500 (M. 1155) yılında Bağdad'a gelen mühendis Muḥammed b. İlsâ al-Yamanî (ölm. ?)'den bu konuda faydalandığını ertesi sene adı geçen kitabın bazı meselclerine dair onunla münakaşa ettiğini bizzat zikreder⁵⁸. O,

51 *Harîda*, Acem şairleri 75 a; *Zubda*, s. 243.

52 *Harîda*, Şam şairleri II, 251.

53 *Zubda*, s. 244.,

54 *Zubda*, s. 244-245; *Harîda*, Acem şairleri 112 a. Abû Bakr al-Arracânî için bk. *Vafayât* I, 134-138.

55 *Zubda*, s. 245; *Harîda*, Acem şairleri 59 b.

56 *Harîda*, Şam şairleri II, 301, Mısır şairleri II, 203-215.

57 *Harîda*, Acem şairleri 162 b. Al-Suhravardî'nin hayatı için bk. *Vafayât* II, 373-374; *Târîh al-İslâm* XIII, 289 a-290 a; *GAL*, I, 436, s. I, 780.

58 *Harîda*, Şam şairleri III, 61-62. Ayrıca bk. *al-Vafl* IV, 303.

bu yıllarda Nizamiyye Medresesine de devam etmiş⁵⁹, *Harîda*'nın muhtelif yerlerinde belirttiği gibi, Bağdad'a gelen bir çok alim ve edip ile görüşerek onlardan notlar almıştır.

İmād al-Dīn 551-552 (1156-1157) yıllarında Sultan Muḥammad'ın Bağdad'ı muhasarası sırasında şehirde bulunmuş, bu muhasaraya dair hadiseleri yakından takip etmiştir⁶⁰. Muhasaranın başarıya ulaşmaması üzerine اضحت نفور النصر تبسم بالظفر و غدت خيول النصر واضحة الغرر matlalı kasidesini yazarak Halife al-Muḫtafî'ye sunmuştur. Kasideyi çok beğenen halife, vezirine İmād al-Dīn'e bir vazife vermesini tavsiye etmiştir⁶¹. Vezir Avn al-Dīn Yaḥyā b. Hubayra bu tavsiyeye uyararak 552 yılının ortalarında (1157) İmād al-Dīn'i kendi adına Vasit nâipliğine tâyin etmiştir⁶². İmād al-Dīn bu münasebetle ilmiyeden (medreseden) tehlikelerle dolu olan idarî teşkilâta istemiyerek geçtiğini⁶³, ilk medhettiği halifenin al-Muḫtafî olduğunu, kendisinin onun himayesinde yetiştiğini belirtir⁶⁴.

4. Olgunluk devresi :

a. *Vasit ve Basra devresi* : Cumādā I 552 (temmuz 1157)'nin sonlarında halâ Bağdad'ta bulunduğu göre⁶⁵, İmād al-Dīn, Vasit'a bundan sonra gitmiş olmalıdır. O, Vasit ve Basra'da bulunduğu sırada idarî işlerle uğraşmasına rağmen ilmî çalışmalarını da ihmal etmemiş, *Harîda*'deki çeşitli kayıtlardan anlaşıldığı üzere, bu sırada Vasit ve Basra'ya gelen alim ve ediplerden faydalanmış, onlardan notlar almıştır⁶⁶.

554 yılı safer (şubat-mart 1159) ayında Halife al-Muḫtafî bir tedkik seyahati sırasında Vasit'a gelmişti. Bu sırada, şehirde vezirin naibi olan İmād al-Dīn halifeyi ve yanında bulunan vezirini karşılamıştı. Onu gören halife hayvanını durdurarak 552 (1157) senesindeki kasideye işaretle ona iltifat etmiş, vezirine onun hasep ve nesep sahibi soylu bir kimse olduğunu

59 *Harîda*, Şam şairleri II, 226.

60 *Zubda*, s. 246-250.

61 *Zubda*, s. 255; *Harîda*, Irak şairleri I, 36-39.

62 *Zubda*, s. 255; *Harîda*, Irak şairleri I, 36, 39, Acem şairleri 59 b. Ayrıca bk. *İrşād* XIX, 11-12; *Vafayât* IV, 233.

63 *Zubda*, s. 255; *Harîda*, Acem şairleri 59 b.

64 *Harîda*, Irak şairleri I, 36.

65 *Harîda*, Şam şairleri II, 266.

66 *Harîda*, Şam şairleri I, 96 v.s.

bildirmiştir⁶⁷. İmâd al-Dîn, bu sırada halifenin yanında olan veliahd ile tanışmak imkânını da bulmuştur. Halife üç gün şehirde kaldıktan sonra Bağdad'a dönmüştür⁶⁸. İmâd al-Dîn bir müddet daha bu vazifede kaldıktan sonra Halife al-Muqtâfi'nin ölümü üzerine 555 rabî I (mart -nisan 1160)inde Bağdad'a dönmüştür⁶⁹.

556 (1160-1161) yılında İmâd al-Dîn'i Basra nâibi olarak görüyoruz. O, bu vazifesi esnasında Zayn al-İslâm b. al-Ħarîrî (ölm. 556/1160-1161)'den ve İbn al-Ħakîm adında birinden al-Ħarîrî (ölm. 515/1121)'nin *al-Makâmât*'ını⁷⁰, İbn al-AĦmar al-Tamîmî (ölm?)'den İbn Fâris (ölm. 390/100)'in *Mucmal al-luġa*'sını okumuştur⁷¹.

557 yılı başlarında (1161-1162) babası vefat eden İmâd al-Dîn'in *Ħarîda*'nın bir kısım malzemesini bu yıl içinde Basra'da kaydetmiş olmasından⁷² aynı şehirde bulunduğu anlaşılıyor. Onun bu yılın ramazan (ağustos-eylül 1162) ayında Halife al-Mustancid(ölm. 566/1170)'e bir medhiye sunduğu da biliniyor⁷³.

İmâd al-Dîn'in 558 (1162-1163) yılındaki hayatına dair bir kayda rastlanmıyor. Ancak, kendisinin bunu ve ertesi yılı Bağdad'ta Hilâfet Divanı'nda bir memuriyetle geçirdiği *Ħarîda*'deki bazı kayıtlardan anlaşılabilir⁷⁴. Ayrıca, *al-Barħ al-şamî* ve *Ħarîda*'de onun vezir İbn Hubayra tarafından, çeşitli tarihlerde Vasit ve Basra naipliğine tayin olunduğu⁷⁵, bir defasında Vasit'ta İbn Hubayra'nin müşrifliğini yaptığı zikrolunmaktadır⁷⁶.

b. *Üçüncü Bağdad devresi* : 13 cumâdâ I 560 (28 mart 1165) Pazar günü vezir İbn Hubayra'nin zehirlenerek öldürülmesi üzerine onun adamları takibata uğradılar. İmâd al-Dîn de bu sırada Divan'da hapsedilenler

67 *Ħarîda*, Irak şairleri I, 39-40; *Zubda*, s. 290.

68 *Zubda*, s. 291. Halife aynı senenin ramazan ayında tekrar Vasit'a gezide bulunmuştur (*Zubda*, s. 291-292).

69 *Ħarîda*, Şam şairleri I, 79, 269.

70 *Ħarîda*, Irak şairleri (Vatikan nüshası), yap. 186 ve 207. Ayrıca bk. Bahcat al-Aşarî, s. 28-29.

71 *Ħarîda*, Irak şairleri (Vatikan nüshası), yap. 212. Ayrıca bk. Bahcat al-Aşarî, s. 29-30.

72 *Ħarîda*, Şam şairleri II, 243-245.

73 *Ħarîda*, Irak şairleri I, 43-48.

74 *Ħarîda*, Irak şairleri kısmı I, 48-55, 109, 151, Acem şairleri 142 a.

75 *Sana 'l-Barħ* 164 b; *İrşad* XIX, 11-12; *Vafayât* İV, 233. Ayrıca bk. Bahcat al-Aşarî, s. 36.

76 *Sana 'l-Barħ* 172 a.

arasındaydı⁷⁷. Kendi ifadesine göre, 19 receb 560 (2 haziran 1165)'da Di-
van'da tevkif edildi⁷⁸. Şaban ayına kadar hapiste kaldı. Bu sırada, halifeyi
ve Ustād al-Dār İmād al-Dīn b. Aʿzud al-Dīn b. Raʿīs al-Ruʿasā'yı birer ka-
side ile medhetmesi üzerine serbest bırakıldı ve kendisine verilen tahsisat
artırıldı⁷⁹. Bu tehlikeyi hafif atlatan İmād al-Dīn, *al-Barḳ al-şāmī*'nin bas
tarafında başkalarının büyük cezalara çarptırılmalarına mukabil kendisine
birşey yapılmadığını, sadece vazifesinden azledildiğini kaydeder⁸⁰. O, hapis-
te bulunduğu sıralarda bile eserleri için malzeme toplamaktan geri durma-
mıştır. *Harīda*'de bu sırada not ettiği beyitlerden bir kaçını zikredilmektedir⁸¹.

İmād al-Dīn bundan sonra, Bağdad'ta kendini ilmî çalışmalara ver-
miş, fakihlerin ve alimlerin meclislerine devam ederek onlarla çeşitli konu-
larda münakaşalarda bulunmuştur⁸². Onun bu sıradaki hocaları arasında
İbn al-Ḥaşşāb (ölm. 567/1171-1172)⁸³, Yūsuf al-Dimaşqī'yı, Naşr b.
Abdirrahmān al-Fazārī al-İskandarī (ölm. ?)'yi⁸⁴, Muḥammad b. Abdil-
malik al-Fāriḳī (ölm. ?)'yi⁸⁵, Sibṭ b. al-Taʿāvidhī (ölm. 583/1187)'yi ve
Abu 'l-Maʿālī al-Kutubī al-Ḥazīrī (ölm. 568/1172)'yi⁸⁶ zikretmek gere-
kir. *Harīda*'deki çeşitli kayıtlardan da anlaşılacağı üzere İmād al-
Dīn bu sırada Bağdad'taki kitapçıları gezer, onlardan satın veya iare sure-
tiyle kitaplar alırdı. O, yine bu devrede şair Abu 'l-Favāris Ḥayşa Bayşa
(ölm. 574 / 1178)'dan divanını okumuş, şiirlerinden ve risalelerinden
bir kısmını istinsah etmiştir⁸⁷. Ayrıca, Abu 'l-Faʿzıl Muḥammad b. Omar al-
Urmavī (ölm. ?)'den hadis okumuş ve icazet almıştır⁸⁸. Diğer taraftan 561

77 *Harīda*, Irak şairleri I, 56, 63, 154, 172; *al-Vāfi* I, 54 b. İmād al-Dīn, İbn Hubayra'yı pek çok kaside ile övmüştür (*Harīda*, Irak şairleri I, 98, Acem şairleri 59 b).

78 *Harīda*, Irak şairleri I, 154.

79 *Harīda*, Irak şairleri I, 56-60, 60-63. İmād al-Dīn b. Aʿzud al-Dīn için bk. *Harīda*, Irak şairleri I, 166-177; *Sana 'l-Barḳ* 172 b.

80 *Sana 'l-Barḳ* 164 b.

81 *Harīda*, Irak şairleri I, 154.

82 *Sana 'l-Barḳ* 164 b.

83 *Harīda*, Irak şairleri I, 7 b. Hayatı için bk. *Vafayāt* II, 288-290; *GAL*, I, 288, S. I, 493.

84 *Harīda*, Mısır şairleri II, 225.

85 *Harīda*, Şam şairleri II, 431 vd.

86 Sibṭ b. al-Taʿāvidhī için bk. *Vafayāt* IV, 90-97; *Harīda*, Irak şairleri 32 b; *İkd al-cumān* XIII, 27 a. Al-Ḥazīrī için bk. *Vafayāt* II, 111-112; *Harīda*, Irak şairleri II, 187..., 345-350; *GAL*, I, 248, S. I, 441.

87 *Harīda*, Irak şairleri I, 202. Ayrıca bk. *Vafayāt* II, 106-108; *Harīda*, Irak şairleri I, 201-350; *GAL*, S. , 441.

88 *Harīda*, Acem şairleri ?

(1165-1166) yılında onun halâ Euklides geometrisi ile uğraştığı görülmektedir⁸⁹.

c. *İmâd al-Dîn'in Suriye'ye gidişi* : İbn Hubayra'nın ölümünden sonra Bağdad'ta sıkıntılı günler geçiren İmâd al-Dîn tanışmış olduğu Dimaşk'lı bir fakihden Nûr al-Dîn Maḥmûd b. Zengî'nin alimlere büyük itibar gösterdiğini öğrenince 562 yılı receb ayı sonlarında (mayıs 1167) Suriye'ye gitmeye karar verdi. Aynı yılın şaban (mayıs-haziran 1167) ayında Dimaşk'a vardı. Orada talebelik arkadaşı Muḥy al-Dîn al-Şahrazûrî'nin babası Dimaşk kadısı Kamâl al-Dîn al-Şahrazûrî (ölm. 572/1176-1177)'nin yardımı ile al-Madrasat al-Nûriyya'de yerleşti⁹⁰. Kamâl al-Dîn onun için elinden gelen yardımı esirgemedi. İmâd al-Dîn onun ve diğer alimlerin meclislerine devam ediyor, buralardaki alimlerle usul ve fîru meselelerine dair münakaşalarda bulunuyordu⁹¹. Bu sırada İmâd al-Dîn'in geldiğini duyan Nacm al-Dîn Ayyûb (ölm. 568/1173), amcası ile olan aşinalığı dolayısıyla ona ziyarette bulunmuş, bundan memnun kalan İmâd al-Dîn şevval ayının sonlarında bir kaside ile onu, oğlu Şalâh al-Dîn'i ve kardeşi Asad al-Dîn (ölm. 564/1169)'i övmüştür⁹². Asad al-Dîn ile Şalâh al-Dîn 18 zülkâde 562 (6 eylül 1167) Pazartesi günü İkinci Mısır Seferi'nden Dimaşk'a döndüler. Bu sırada, İmâd al-Dîn bir fırsatını bulup Asad al-Dîn'e ziyarette bulundu ve meclislerine devam etmeye başladı. Asad al-Dîn onunla yaptığı sohbetlerde amcası Azîz al-Dîn'in Tekrit'te hapsi esnasındaki hatıralarını anlatıyor, amcasına olan hürmetinden dolayı ona gereken itibarı göstermekten geri kalmıyordu. Bundan başka Şalâh al-Dîn ile de dostluk kurmaya çalışıyordu⁹³.

İmâd al-Dîn, Dimaşk'ta ilmî çalışmalarına ara vermemiş, al-Kâzî Abu 'l-Yusr Şakir b. Abdillâh al-Ma'arrî (ölm. 581/1185)⁹⁴ ile zamanın ünlü alimi İbn Asâkir (ölm. 571/1176)'den ders almıştır. O, İbn Asâkir'den eserlerinin bazılarıyla *Târîḥ Dimaşk*'ın bir kısmını sema tarikiyle okumuş

89 *Ḥarîda*, Irak şairleri I, 161.

90 *Sana 'l-Barḳ* 164 b; *al-Ravḏatayn* I, 144; *İrşâd* XIX, 13-14; *Vafayât* IV, 233; *al-Vâfi* I, 54 b. Kamâl al-Dîn'in hayatı için bk. *Vafayât* III, 375-378; *Sana 'l-Barḳ* 184 b.

91 *Sana 'l-Barḳ* 164 b; *İrşâd* XIX, 13-14; *Vafayât* IV, 233-234.

92 *Sana 'l-Barḳ* 165 a; *al-Ravḏatayn* I, 144; *Vafayât* IV, 233-234; *İḳd al-cumân* XII, 137 a. Nacm al-Dîn'in hayatı hakkında bk. *Vafayât* I, 232-237; *Sana 'l-Barḳ* 175 b. Asad al-Dîn'in hayatı için bk. *Vafayât* II, 173-176; *Sana 'l-Barḳ* 170 a.

93 *Sana 'l-Barḳ* 165 a; *al-Ravḏatayn* I, 145-146; *İḳd al-cumân* XII, 137 a.

94 *Ḥarîda*, Şam şairleri II, 107.

ve ondan *Harîda* için şiirler kaydetmiştir. Bu sebeple bize *Târîh Dimaşk* hakkında bilgiler vermektedir⁹⁵.

d. *Nür al-Dîn'in hizmetine girişi ve Nür al-Dîn devri* : 562 (1167) yılının sonlarına doğru al-Ğazî Kamâl al-Dîn al-Şahrazûrî, İmâd al-Dîn'i Nür al-Dîn Maĥmûd b. Zengî'ye takdim ederek ona Divan'da bir vazife verilmesi hususunda iltimasta bulundu. Böylece onun aklından bile geçirmediği bir imkâna sahip olmasını sağladı. Ayrıca ona, bir kaside yazarak Nür al-Dîn'i medhetmesinin iyi olacağını da söyledi. Bunun üzerine İmâl al-Dîn

mutlah kasidesini ما مقلت برصلكم وعودها لو حفظت يوم لوى عهودها yazarak Nür al-Dîn'e sundu. Nür al-Dîn ise onu, bu sırada divan müşlilinden istifa etmiş olan Abu 'l-Yusr Şâkir b. Abdillâh al-Ma'arrî'den boşalan vazifeye tâyin etti⁹⁶.

İmâd al-Dîn bu yeni vazifesinde dahi başarı göstermekte gecikmedi. Kendi ifadesine göre, daha önce mektuplar inşası (yazmak) hususunda tecrübesi olmadığından, Arabçayı ve Farsçayı çok iyi bilmesine rağmen, önceleri resmî mektupları kaleme almakta ihtiyatlı davranıyordu. Üstelik bazı meslektaşları da onu küçümsemekteydiler. Ancak, etrafa yazılan ve başka yerlerden divana gelen mektupları inceleyip onlardaki eksiklikleri ve üslûp zayıflığını gördükten sonra cesareti arttı. Resmî mektuplar yazmaya başladı. Kısa zamanda kabiliyetini göstererek yeni bir inşâ tarzı meydana getirdi. Yazdığı arabca ve farsça mektuplardaki üslûp herkesin dikkatini çekmeye başladı. Kendini gözden düşürmek isteyenlerin hareketlerini anlayışla karşıladı. Onlara inşâ sanatındaki hatalarını gösterdi. Dîvân al-inşâ'da inkılâp yaptı. Anlayışını ve kabiliyetini takdir edenler yavaş yavaş onun etrafında toplandı. Onun bu meziyetleri Nür al-Dîn yanındaki itibarını da artırdı⁹⁷.

562 yılı sonlarında Nür al-Dîn'in hizmetine giren İmâd al-Dîn 563 yılı başlarında (1167 sonlarında) onun maiyyetinde Dimaşk'tan Hama'ya gitti. Hama'da iken hamisi Asad al-Dîn, Haleb'e gitmesi gerekince, Şalâh al-Dîn'e onunla ilgilenmesini tavsiye etmiştir. Biraz sonra İmâd al-Dîn, Nür

95 *Harîda*, Şam şairleri I, 274-280. İbn Asâkir'in hayatı için bk. *Vaĥayât* II, 471-473; *İkâd al-cumân* XII, 204 b-205 b.

96 *Sana 'l-Barĥ* 165 b-166 a; *al-Ravzatayn* I, 148-149; *İkâd al-cumân* XII, 137a; *Harîda*, Şam şairleri II, 35.

97 *Sana 'l-Barĥ* 166 a, 240 b; *İrşâd* XIX, 13-14; *Vaĥayât* IV, 234; *al-Vâfi* I, 54 b; *Siyar adlâm al-nubalâ* XIII, 157 a-b.

al-Dîn'in maiyyetinde Haleb'e gitmiş ve İbn al-Acamî Medresesi'nde yerleşmiştir. Kışı bu medresede geçirmiş ve bu arada Şalâh al-Dîn'e pek çok kaside yazmıştır. Şalâh al-Dîn bu kasidelerden aldığı beyitlerle dostlarına yazdığı mektupları süslemiştir⁹⁸.

İmâd al-Dîn Haleb'te ikameti esnasında bir ara Nür al-Dîn'in maiyyetinde, Manbic'te isyan eden Ğazî b. Hâssân'a karşı yapılan sefere iştirak etmiştir⁹⁹.

İmâd al-Dîn 564 yılı başlarında (1168) Üçüncü Mısır Seferi'nin hazırlıkları için Nür al-Dîn'in maiyyetinde Dimaşk'a döndü. Rabî I ayında Asad al-Dîn ve Şalâh al-Dîn'in uğurlanması esnasında sefere iştirak eden askerlerin arz cerîdesini (künye defterini) tuttu. Onların uğurlanmasından sonra Ra's al-Mâ ordugâhında Nür al-Dîn ile beraber kaldı. Franklar tarafından yapılan Mısır seferinin muvaffakiyetsizliğe uğraması üzerine etrafa gönderilen «beşâretnâmeler» i kaleme aldı¹⁰⁰. 17 rabî II (18 ocak 1169) Cumartesi günü Asad al-Dîn'in Fatımî vezirliğine getirilmesi üzerine ona ve Nür al-Dîn'e birer kaside yazarak tebrikte bulundu¹⁰¹. Mısır'ın fethi, Zenci İsyan'ı, Asad al-Dîn'in ölümü ve Şalâh al-Dîn'in onun yerine tâyin edilmesi gibi mühim olayları Nür al-Dîn'in yanında yakından takip etmek imkânını buldu¹⁰².

İmâd al-Dîn aynı yılda 19 zülhicce (15 eylül 1169) Çarşamba günü Nür al-Dîn tarafından Ahlat sahibi Zahir al-Dîn Sokmân (ölm. 581/1185)'a elçi olarak gönderilmiştir. O, bu sefreti esnasında Ahlat'a giderken Âmid'e de uğramış, fakat çıkarılan güçlükler yüzünden şehre girememiştir. Yoluna devam ederek 2 safer 565 (26 ekim 1169)'de Ahlat'a varmış, oradaki işlerini bitirdikten sonra dönerken Mayyâfâriķ'in ve Mardin'e de uğramıştır¹⁰³.

Rabî I 565 in başlarında (1169) Dimaşk'a dönen İmâd al-Dîn eski vazifesine devam etmiş, Bizanslılar ve Haçlılar tarafından sürdürülmekte olan Dimyat muhasarasının başarısızlığa uğraması üzerine Nür al-Dîn tarafından Fatımî halifesi al-Āzîd'a gönderilen tebriknâmeyi kaleme almıştır.

98 *Sana 'l-Barķ* 166 a; *al-Ravzatayn* I, 149-150.

99 *Sana 'l-Barķ* 166 a; *al-Ravzatayn* I, 150.

100 *Sana 'l-Barķ* 170 a; *al-Ravzatayn* I, 155-154.

101 *Sana 'l-Barķ* 170 a; *al-Ravzatayn* I, 165; *ġkd al-cumân* XII, 146 b.

102 *Sana 'l-Barķ* 170 b; *al-Ravzatayn* I, 174-178.

103 *Sana 'l-Barķ* 171 a; *al-Ravzatayn* I, 182-183. Ayrıca bk. *Sana 'l-Barķ* 211 a, 220 a; *ġkd al-cumân* XII, 6 a; Zanbaur, s. 229.

İmād al-Dīn kış mevsimini Dimaşk'ta geçirdikten sonra rabî II nin sonlarında Nūr al-Dīn'in maiyyetinde Nacm al-Dīn Ayyüb'un Mısır'a uğurlanmasında ve arkasından Karak muhasarasında hazır bulundu. Muhasaradan sonra Aştarâ ordugâhına döndü. Ramazanı burada Nūr al-Dīn ile beraber geçirdi¹⁰⁴.

12 şevval 565 (29 haziran 1170) Pazartesi günü Suriye ve havalisinde büyük bir zelzele olmuştu. Bunun üzerine, Nūr al-Dīn ile beraber Ba-labak, Hıms, Hama, Bārīn şehirlerine uğradıktan sonra Halep'e geldi. Burada, zelzelenin tahribatının tamirinde harcanmak için malî yardım temin etmek maksadıyla Halife al-Mustancid'e yazılan bir mektubu kaleme aldı¹⁰⁵. O, bu sene Halep'teki ikameti esnasında, şehirde babasının kadı naipliğini yapan eski talebelik arkadaşı Muhy al-Dīn al-Şahrazürî'nin meclislerine devam etti ve oradaki alimlerle ilmî sohbetlerde bulundu¹⁰⁶.

565 yılı şevval ayında (haziran-temmuz 1170) Musul Atabek'i Mavdūd b. Zengî'nin¹⁰⁷ ölümünden sonra meydana gelen yeni durum üzerine, Nūr al-Dīn kardeşinin çocukları üzerindeki himaye hakkına dayanarak Musul işlerine müdahaleye karar verdi. Halep'ten hareketle 566 yılının ilk günü (14 eylül 1170) Câber kalesi yoluyla Rakka'ya vardı. Burada, halifeden Musul temliknamesini¹⁰⁸ alıp getirmesi için İmād al-Dīn'i Dīvān al-hilâfe'ye gönderdi. İmād al-Dīn, Raḥba, Hīt, Anbār ve Aḳarküb¹⁰⁹ yoluyla Bağdad yakınına vardı ve orada konakladı. Elçilerin adeti olduğu üzere kâhyası İbrâhîm(ölm. 576/1181)¹¹⁰, geldiğini haber vermesi için, Dīvān al-hilâfe'ye gönderdi. Onun dönmesini bekledi. İmād al-Dīn'in geldiğini öğrenen divan mensupları onu karşılayıp Dīvān al-hilâfe'ye götürdüler. Divan'da halifenin veziri Şaraf al-Dīn b. al-Baladî (ölm. 566/1170)¹¹¹ tarafından karşılandı. Şaraf al-Dīn, İmād al-Dīn'in Vasıt müşrifliği zamanında aynı şehrin naibi idi. Eski arkadaşlığı dolayısıyla vezir tarafından çok samimi bir kabul gör-

104 Sana 'l-Barḳ 171 a.

105 Sana 'l-Barḳ 171 b; al-Ravzatayn I, 184.

106 al-Ravzatayn I, 185.

107 Hayatı için bk. Vafayât IV, 387-388; Sana 'l-Barḳ 171 b.

108 Bir yerin mülkiyetinin bir hükümdara verildiğini bildirir halife fermanı.

109 Bu yerler için Yâkūt'taki ilgili maddelere bak. İmād al-Dīn Raḥba'ya uğradığı sırada şehrin müderrisi İbn al-Mutaḳkana'den bazı şeyler okumuştur (Ḥarîda, Şam şairleri II, 242). Ayrıca bk. al-Subkî IV, 89.

110 Ayrıca Sana 'l-Barḳ 203 a'ya bak.

111 Ayrıca Sana 'l-Barḳ 172 b'ye bak.

dü. Vezir onu halifeye takdim ederek «Böyle bir kimse eli boş döndürülemez. Buna ikram ve hürmet etmek, isteğini yerine getirmek gerekir,» dedi. İmâd al-Dîn'i iki ay Bağdad'ta müsafir etti. Bağdad'a döndüğü taktirde kendisine münşilik (divan kâtipliği) veya naiplik gibi mühim bir vazife vermeyi vadetti. İmâd al-Dîn de elçilik vazifesini bitirdikten sonra geri dönmeyi vadedti.

Bu sırada halife al-Mustancid ağır bir hastalığa yakalandı. Halifenin hastalığının gittikçe ağırlaştığını gören İmad al-Din geri dönmek için vezirden izin istedi. Ve rabî I in son günlerinde halifenin cevabî elçisi olan Bağdad'taki hanefi başmüderresi Macd al-Dîn al-Yazdî (ölm. 571/1175-1176)¹¹² ile beraber geri döndü. Halep yolunu takip ederek Sincar'a geldi. Şehri muhasara etmekte olan Nür al-Dîn'e Musul temliknamesini takdim etti.

İmâd al-Dîn Sincar'ın fethinden sonra Nür al-dîn'in maiyyetinde Musul'a gitti. Aradaki ihtilâf' sulh yoluyla halledildikten sonra İmâd al-Dîn şehirdeki çeşitli vazifeliler için menşurlar (fermanlar) yazdı. Cumādâ II nin ortalarında yine Nür al-Dîn ile beraber Musul'dan hareketle 5 recebte Haleb'e geldi¹¹³.

Musul meselesinin halli üzerine Nür al-Dîn, İmâd al-Dîn'i tekrar halifeye elçi göndermek istemiş ise de Şaraf al-Dîn b. Abî Aşrûn'un bu vazifeye talip olması üzerine, İmâd al-Dîn onun lehine feragatte bulunmuştur. O, İbn Abî Aşrûn ile yeni halife al-Mustażî'ye ve vezirine birer kaside göndermiştir. Elçi şaban ayında dönmüş, İmâd al-Dîn'e halifenin gönderdiği hilâttan ve altınlardan başka vezirden de bir hilât ile 100 dinar hediye getirmiştir. Halife tarafından verilen bu tahsisat al-Nâşir li Dîn Allah (ölm. 622/1225) zamanında da muntazaman gönderilmiştir. Bunlardan başka, elçi ile İmâd al-Dîn'e kardeşi Tâc al-Dîn de bir teşrif (ölm. 583/1187 den sonra) yollamıştı. Bu sebeple o, hilâfet makamının kendisine yaptığı iyiliklerden eserlerinde sık sık bahseder¹¹⁴.

Şaban ayında Nür al-Dîn'in maiyyetinde Haleb'ten Dimaşk'a dönen İmâd al-Dîn ramazan ayını ve senenin geri kalan kısmını orada geçirmiştir¹¹⁵.

Hicrî 567 yılı başında (eylül 1171) al-Âzid'in ölümü üzerine Mısır'da

112 Bu şahıs hakkında *al-Muntaẓam* X, 229, 261 e bak.

113 *Sana 'l-Barç* 171 b, 172 b; *al-Ravzatayn* I, 187-188. Ayrıca bk. *Vafayât* IV, 234; a. *Vâfî* I, 54 b.

114 *Harîda*, Irak şairleri I, 13-18; *Sana 'l-Barç* 172 b; *al-Ravzatayn* I, 191 vd.

115 *Sana 'l-Barç* 173 a.

Fatımî halifeliği kaldırılmış, hutbe Abbâsî halifesi adına okunmaya başlamıştı. İmâd al-Dîn bu mühim hadisenin beşaret-namelerini kaleme almıştır. Bu münasebetle halife tarafından Nûr al-Dîn'e cevabî elçi olarak İmâd al-Dîn Şandal (ölm. 593/1197) gönderilmiş, yanında Nûr al-Dîn ile Şalâh al-Dîn'e ve devletin ileri gelenlerine hediyeler ve hilatler getirmişti. Elçinin kabulü sırasında, kasden İmâd al-Dîn protokola alınmamıştı. Bunun farkına varan Nûr al-Dîn onu çağırarak elçiye takdim etmiş, halife tarafından gönderilen mektubu okuması için eline vermiştir. Fakat, bu sırada Nûr al-Dîn'in yanında bulunan ve onun veziri makamında bulunan Muvaffak al-Dîn Hâlid b. al-Ğaysarânî (ölm. 588/1192) İmâd al-Dîn'i kışkırdığı için mektubu elinden alarak okumaya başlamıştır. İmâd al-Dîn onun bu hareketini anlayışla karşıladığı gibi, okuyamadığı yerlerde ona yardım etmiş, bu hareketi Nûr al-Dîn tarafından takdirle karşılanmıştır¹¹⁶. Halifenin elçisi, İmâd al-Dîn'e senelik tahsisatından başka bir hilat ile 100 dinarlık atıyye, bir cübbe ve bir sarıktan meydana gelen bir uhba getirmiştir. Bundan başka halifenin vezirinin elçisi al-Hâfîz al-Dimaşkî (ölm. ?) de ona 100 dinarlık bir atıyye getirmiştir. Elçi 17 cumâdâ II de dönünce İmâd al-Dîn onunla bir medhiye göndermiş, tahsisatının artırılmasını istemiştir¹¹⁷.

562 yılı başlarında al-Madrasat al-Nûriyya mütevellisi fakih Abû 'l-Barakât b. Abdilhâris geride iki erkek çocuk bırakarak ölmüştü. Nûr al-Dîn medresenin mütevelliliğinin onun çocuklarında kalmasını uygun gördü. Fakat, bu çocuklar Mağribli (Kuzey Afrikalı) bir adama uyarak simyâ sanatı ile uğraşmaya başlayınca Nûr al-Dîn tarafından receb ayında azledildiler. Onların azli üzerine Nûr al-Dîn bu medresenin mütevelliliğine İmâd al-Dîn'i tayin etti. İmâd al-Dîn «Bu tâyin bir Perşembe akşamıydı. Ertesi günü sabah olunca al-Ğâzi Kamâl al-Dîn ve şehrin ileri gelen alimleri ders okutmaya geldiler. Bu mütevellilik ömrünün sonuna kadar devam etti...» der¹¹⁸.

İmâd al-Dîn bunun arkasından vazifelerinde gösterdiği titizlikten dolayı 568 yılı başlarında (1172 ortaları) Nûr al-Dîn tarafından «Divan müşrifliği» ne getirilmiştir¹¹⁹. O, bu hususta şöyle der :

116 *Sana 'l-Barğ* 174 a. İmâd al-Dîn Şandal hakkında bk. *İğd al-cumân* XII, 108 b; *Mir'ât al-zamân* XIV, 209 b. Hâlid al-Ğaysarânî için bk. *al-Bidâya* XIV, 31.

117 *Sana 'l-Barğ* 174 a.

118 *Sana 'l-Barğ* 174 b; *İrğâd* XIX, 13-14; *Vafayât* IV, 234; *Siyar adâm al-nubalâ* XIII, 157 a; *al-Vâfi* I, 54 b; *al-Dâris fi 'l-madâris* I, 407-413.

119 *Harîda*, Şam şairleri I, 289-309; *Sana 'l-Barğ* 174 b; *al-Ravzatayn* I, 205; *İrğâd* XIX, 14-15; *Vafayât* IV, 234; *al-Vâfi* I, 54 b; *Siyar adâm al-nubalâ* XIII, 157 a.

«Nür al-Dîn, divana ne zaman yeni bir münşi tâyin etse oradaki memurlar onu gözden düşürmeye çalışırlardı. Bana karşı da aynı şekilde hareket ettiler. Onların bu hareketlerini olgunlukla karşıladım. Bu davranışım ve vazifeme muntazam devam etmem Nür al-Dîn tarafından takdirle karşılandı. Bir gün geç saatlere kadar çalıştıktan sonra yemek yemek için evime gittiğimde Nür al-Dîn tarafından çağırıldım. Huzuruna çıktığımda, hazinedarı Valiyy al-Dîn İsmâ'îl tarafından memleketin müşrifliğine tâyin edildiğim tebliğ edildi. Tecrübem olmadığı için bu vazifeden affımı istedim. Fakat, Nür al-Dîn «Doğru bir şekilde emirlerimizi yerine getir, yeter.» dedi. Bunun üzerine teklifi kabul etmek zorunda kaldım. Münşiliği ve müşrifliği her ikisini birden üzerime aldım. Bundan sonra vakitlerimin bir kısmını menşurlar yazmaya, bir kısmını defterlere (düstürlara) kayıtlar yapmaya ayırdım».

Bu işine de ciddiyetle sarılan İmâd al-Dîn başarısını göstermekte gecikmemiştir¹²⁰. Bu sıralarda, onun bir oğlunun dünyaya geldiği de bilinmektedir¹²¹.

İmâd al-Dîn Dimaşk'ta bir müddet kaldıktan sonra Nür al-Dîn ile beraber Ürdün bölgesinde Franklara karşı yapılan bir sefere katılmış, bu sefer münasebetiyle ona bir medhiye sunmuştur¹²². O, bu seferden döndükten sonra kış mevsimini Dimaşk'ta geçirdi. Havalar ısındıktan sonra, yine Nür al-Dîn'in maiyyetinde Haleb'e gitti. Bu sırada Nür al-Dîn, Hâlid al-Kaysarânî'yi Şalâh al-Dîn'in icraatını kontrol için Mısır'a gönderdi. Hâlid bu esnada Nür al-Dîn'in müstevfiliğini (maliye bakanlığını) yapmaktaydı. O gidince yerine kardeşlerinden biri vekâlet etmek istemiş ise de Nür al-Dîn bu vazifeyi de İmâd al-Dîn'e vermiştir. İmâd al-Dîn böylece, münşilik, müşriflik ve müstevfiliği aynı anda şahsında toplamış bulunuyordu.

Bundan hemen sonra, Nür al-Dîn'in büyük kumandanlarından Fahr al-Dîn Mas-ûd b. al-Zafarânî (ölm. 578/1182 den sonra)¹²³ Hâlid'ten boşalan yerin Sincar reisi Rażiyy al-Dîn Yağûb (ölm. ?)'a verilmesi için iltimasta bulunmuş, bu makamı 10 000 dinar karşılığı Nür al-Dîn'den ona satın almıştır. Fakat, Nür al-Dîn, Yağûb'un icraatını beğenmemiş, biraz sonra onu azlederek bu vazifeyi tekrar İmâd al-Dîn'e vermiştir. Onun bu vazifesi

120 *Sana 'l-Barç* 174 a.

121 *Harîda*, Şam şairleri I, 290.

122 *Sana 'l-Barç* 174 b; *al-Ravzatayn* I, 206-207.

123 Ayrıca bk. *Sana 'l-Barç* 180 b, 208 a; *al-Barç* V, 16 a-b.

fesindeki çalışmasını da takdir eden Nür al-Dîn bundan sonra onu devlet işlerinde tamamiyle serbest bırakmıştır¹²⁴.

İmâd al-Dîn 568 yılının sonlarıyla 569 yılının başlarında Nür al-Dîn tarafından Anadolu Selçukluları'na karşı yapılan sefere katılmıştı. Bu seferden döndükten sonra Dimaşk'ta iken 4 ramazan 569 (8 nisan 1174) Pazartesi günü Nür al-Dîn, İmâd al-Dîn'in mütevellisi bulunduğu medreseyi ziyaret etmiştir. Bunu fırsat bilen İmâd al-Dîn, 565 yılındaki zelzeleden medresenin zarar gören kısımlarının tamiri için ondan tahsisat elde etmiştir. Fakat, Nür al-Dîn'in ölümü üzerine medreseyi tamir ettirmek imkânını bulamamış, Dimaşk'tan ayrılması gerekince aldığı tahsisatı bir fakihe bırakmış, bu fakih İmâd al-Dîn Dimaşk'tan ayrıldıktan sonra medreseyi tamir ettirmiştir¹²⁵.

569 yılı şevval ayında (1174 mayıs) Nür al-Dîn'in oğlu İsmâ'îl'in sünnet düğünü yapıldı. Bu düğün esnasında hastalanan Nür al-Dîn 11 şevval 566 (17 mayıs 1171) Çarşamba günü Dimaşk kalesine giren suyun üzerindeki evinde öldü¹²⁶. Onun ölümü üzerine İmâd al-Dîn en büyük hamisini kaybetmiş bulunuyordu.

e. *Nür al-Dîn'in ölümünden sonraki durumu*: Nür al-Dîn'in ölümü üzerine İmâd al-Dîn'in durumu sarsıldı. Muhaliflerinin etkisiyle münşilik (dîvân kâtipliği) hariç üzerindeki diğer vazifeler geri alındı. Fazla tahsisatı da kesildi. Buna rağmen o, başına bir felâket gelmesinden korktuğu için bir müddet etrafındakilerle iyi geçinme yolunu tuttu. Bilindiği gibi, Nür al-Dîn'in ölümü üzerine yerine al-Malik al-Şâlih unvanıyla oğlu İsmâ'îl geçmiştir. İsmâ'îl'in küçük yaşta olması etrafındaki kumandanlar arasında nüfuz yarışmasına yol açmış, bu durum Suriye üzerine Frankların iştahını çekmeye başlamıştır. Bu sırada devleti içinde bulunduğu bu kötü durumdan iki şahsiyet kurtarabilirdi. Bunlar, Musul Atabeki Sayf al-Dîn Gâzî ile Mısır'da bulunan Şalâh al-Dîn Yûsuf b. Ayyûb idi. Şalâh al-Dîn ise bu sırada Suriye işlerine müdahale edebilecek bir durumda değildi. Çünkü, İskenderiye'ye yapılan Norman müdahalesini defetmek ve Yukarı Mısır'da baş gösteren Kanz al-Dâvla isyanını bastırmakla meşguldü¹²⁷. Bu fırsattan istifade etmek isteyen Sayf al-Dîn, al-Cazîra'ye müdahalede bulundu. Onun bu müdahale-

124 *Sana 'l-Barç* 175 b-176 a. Reis, bir şehrin en ileri gelen mahalli şahsı.

125 *Sana 'l-Barç* 176 a, 167 a; *al-Ravzatayn* I, 218.

126 *Sana 'l-Barç* 167 b-168 a; *al-Ravzatayn* I, 227-231. Nür al-Dîn bu düğün esnasında büyük bir ziyafet (toy) vermiş, Türklerde âdet olduğu üzere sofrasını yağmalatmıştır.

127 *Sana 'l-Barç* 177 b-178 a.

si Haleb'te bulunan Şams al-Dîn 'Alî b. Dâye ve şehrin ileri gelenlerini endişeye düşürdü. Haleb'i müdafaa edebilmek için Şams al-Dîn b. Dâye'nin kardeşi Sâbiğ al-Dîn 'Osmân (ölm. 592/1196)'ı al-Malik al-Şâlih'i getirmesi için Dimaşk'a gönderdiler. Halbuki, Dimaşk'ta al-Malik al-Şâlih'in etrafındaki kumandanlar Haleb'i Daye Oğulları'nın elinden almayı düşünüyorlardı. Onların gönderdiği Sâbiğ al-Dîn 'Osmân ise siyasetten anlamaz saf bir kimse idi. Çevrilen dolaplardan haherdar olan İmâd al-Dîn ona dikkatli davranmasını, aldatılmak tehlikesinin olduğunu ihtar etti. Fakat, Sâhiğ al-Dîn onun bu ihtarını hasımlarının yanında ağzından kaçırdı. Bunu öğrenen 'Adl b. al-'Acamî (ölm. 573/1177), İmâd al-Dîn'i tekdir etti¹²⁸. Nihayet, bir müddet devam eden müzakerelerden sonra al-Malik al-Şâlih'in Haleb'e gitmesi kararlaştırıldı.

Bu sıralarda İmâd al-Dîn'in itibarının iyice azaldığı anlaşılıyor. Zira, 20 zülhicce 569 (22 temmuz 1174)'da, al-Malik al-Şâlih'in maiyyetinde Dimaşk'tan Haleb'e hareket ettiği gün Bağdad'taki arkadaşlarına özlemine ve halinin acıklılığını belirten

ترى يجتمع الشمل ترى يتفق الوصل
ترى العيس الذي مرّ مريرا بعدهم يحلوا؟
matlı kasidesini yazmıştır.

569 yılının son günlerinde Haleb'e gelen İmâd al-Dîn, emirler arasındaki çekişmelerden sıyrılmak için arkadaşı al-Ğazî Muhy al-Dîn al-Şahrazürî'nin evine kapanmıştır. Kısa bir müddet bu evde oturduktan sonra 570 yılı başlarında (1174) Bağdad'a dönmek maksadıyla Haleb'ten ayrılarak Musul yolunu tutmuştur¹²⁹.

İmâd al-Dîn Musul'a gidişini şu şekilde anlatır :

«Haleb'te, müsait bir zaman bulup şehirden kaçmak maksadıyla al-Ğazî Muhy al-Dîn'in evinde otururken birisi gelip, henî öldürtmek için muhaliflerimin İsmâililer'den bir adam kiraladıklarını bildirdi. Bunun üzerine, hemen şebirden ayrılarak Harran'a gittim. Bu sırada Musul sahibi Sayf al-Dîn Ğazî Surûc'ta bulunuyordu. Onun karargâhına gidip veziri Fağr al-Dîn 'Abd Rab al-Masîğ (ölm. 571/1176 dan sonra)'a Bağdad'a dönmek niyetinde olduğumu söyledim. Fağr al-Dîn beni Sayf al-Dîn'in hizmetine girme-

128 Abû Şâlih al-'Adl b. al-'Acamî hakkında bk. *Sana 'l-Barğ*, yap. 190 b; *Mir'at al-zamân* XIV, 128 b.

129 *Sana 'l-Barğ* 169. a-b, 176 b; *İrşâd* XIX, 14-15; *Vafayât* IV, 234; *Siyar adâm al-nubalâ* XIII, 157 a.

ye teşvik etti. Ben «Bunun için gelmedim,» dedim. Bunun üzerine, Musul'a gidebilmem için efendisinden bana izin aldı. Ben de, Bağdad'a dönmek niyetiyle hareket ederek Musul'a vardım...».

İmād al-Dīn Musul'a vardığı sırada hastalanması üzerine yoluna devam edememiş, bir müddet orada kalmıştır. Bu sırada, Kamāl al-Dīn b. al-Vazīr Camāl al-Dīn Muhammad b. Alī b. Abī Maṣūūr al-Cavād (ölm. 574/1178-79 dan sonra)'ın ve Musul'da bulunan bazı alimlerin meclislerine devam etmiştir¹³⁰. Ayrıca, eski şiir ve edebiyat hocalarından Macd al-Arab al-Āmirī ile tekrar konuşmak ve ondan istifade etmek imkânını da bulmuştur¹³¹.

Devamı var

130 *Sana 'l-Barḳ* 177 a. Bu şahıs Abū 'l-Ḥasan Alī b. Camāl al-Dīn'in oğlu olmalıdır (*Vafayāt* IV, 231; *Mir'at al-zamān* XIV, 130 a).

131 *Ḥarīda*, Irak şairleri II, 141-171.

Not: Şehid Ali nr. 1870'deki İbn al-Dubayşî'nin *Zayl Tarīḫ Bağdād*'ının cild I, 110a-111b'deki İmād al-Dīn'in hal tercümesinde adı, doğumu ve hocaları hakkında kısa, fakat özlü ve sağlam bilgi verilmektedir.